

УКРАЇНА СЬОГОДНІ: ЛЬВІВ – ДОНЕЦЬК

Наталя ЧЕРНИШ

ОДНА, ДВІ ЧИ ДВАДЦЯТЬ ДВІ УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ПРЕДСТАВНИКІВ ТРЬОХ ПОКОЛІНЬ МЕШКАНЦІВ ЛЬВОВА І ДОНЕЦЬКА

Подана назва віддзеркалює наявність вкорінених стереотипів думання про драгівний поділ населення країни на бодай два регіони, здатних в будь-який момент обрати різні вектори самостійного політичного розвитку, але, водночас, і появу протилежної візії сучасного стану розвитку українського соціуму, для якого характерним є поступове стирання відмінностей між різними частинами країни і творення великого соціального організму, який можна назвати українською політичною нацією. Останнім часом ця дискусія розгорнулася на сторінках часопису “Критика”, де у 2002 р. з’явилися дві публікації відомих українських вчених і публіцистів: Я. Грицака та М. Рябчука. Останній якраз і дотримується вказаного стереотипу думання, і навіть додає йому емоційно забарвлених сентенцій на кшталт поцінування Львова і Донецька як “різних світів, різних цивілізацій, починаючи від архітектури тих міст і кінчаючи способом мовлення й мислення місцевих жителів”. Посилаючись на соціологічні дослідження, М. Рябчук стверджує, що східняки й західняки не лише розмовляють різними мовами, а й голосують за цілком різні партії, ходять до різних церков, орієнтуються на цілком різні культурні моделі, цивілізаційні й геополітичні центри, сповідують різні, принципово непримиренні й непокднувальні між собою історичні міфи і наративи, бачать не тільки минуле, а й майбутнє краю цілком інакше.

Саме посилання М.Рябчука на соціологічні дослідження на підтвердження своєї позиції, а також багаторічні соціологічні студії ідентифікаційних процесів населення Львова і Донецька, здійснювані істориками і соціологами Львівського університету, змушують висловитися з позицій соціології як науки. Вона тісним чином пов'язана з історією і дозволяє розглядати сучасні світоглядні феномени як явища, хоч і порівняно сталі, укорінені в минулому, але також внутрішньо потенційно динамічні. Вона справді прагне бути наукою, тобто уникає оціночних суджень або емоційно забарвлених ламентаций. Вона починає відігравати дедалі більшу роль у соціальному, політичному і культурному житті країни, що засвідчили зокрема березневі 2002 р. вибори до Верховної Ради, оскільки постійний соціологічний моніторинг електоральної поведінки зробив неможливою великомасштабну підтасовку результатів волевиявлення громадян. І хоч деякі можновладці схильні бачити в сучасній українській соціології жінку легкої поведінки, яка раптом відмовила їм у взаємності, це аж ніяк не позначилося на соціальному статусі цієї науки, без якої українське суспільство приречене було б і далі перебувати у полоні солодких або гірких ілюзій.

Дослідницька група науковців ЛНУ за участю своїх американських колег власне й представляє на розгляд наслідки своєї кількарічної наукової праці у сфері досліджень соціальних ідентичностей та ієрархій лояльностей мешканців Львова і Донецька, які розпочалися ще у 1994 р. Оскільки кожний з авторів має свій аспект аналізу одержаної історико-соціологічної інформації, зупинюся лише на одному зрізі наших студій, а власне, на характеристиці поколінських ідентифікацій та соціально-політичних преференцій населення вказаних міст країни станом на 1999 р. Але, передусім, зроблю декілька зауважень стосовно соціології та соціологічних досліджень у країні.

Сучасний стан української соціології свідчить про труднощі становлення цієї науки, що зумовлює декілька її особливостей. Це, передусім, “перевиробництво” конкретних емпіричних досліджень і “недовиробництво” загальних і спеціальних теорій і концепцій. Соціологічних досліджень проводиться багато, а часу і сил на їх узагальнення постійно бракує; відтак фобія до теорій, що має коріння ще у радянських часах, непомітно перебралася й до сучасності. По-друге, дані цих досліджень

мають усереднений характер і часто стосуються усього населення країни, без поглибленого аналізу позицій різних соціальних груп, верств і спільнот або населення різних теренів країни. Якщо ж регіональні характеристики й вивчаються, то так само узагальнено; відтак населення різних регіонів (зазвичай, двох або п'яти – залежить від смаків дослідників і бюджету проекту) постає такими собі макроантропосами з виразно протилежними рисами, що й підживлює старі стереотипи про різні українські світи і різні внутрішньоукраїнські цивілізації. По-третє, тематика соціологічних студій має явно неспіврозмірний вигляд, бо основний наголос робиться на політичній сфері; складається враження, що громадяни України займаються тільки і тільки політикою, а їх основна місія – проголосувати на виборах, з тим, щоби на другий день по них висловити свою недовіру до новообраних представників народу.

Тим часом на великому українському просторі відбуваються постійні, різного масштабу й сили, соціальні трансформації всіх сфер життя суспільства. Змінюється все: характер соціального устрою, соціальні інститути, соціальна структура, соціальні зв'язки і відносини, системи цінностей і норм, зрештою, повсякденне життя пересічних громадян. Зміни здійснюються різними темпами: є стабільніші острівці суспільства, але переважають швидкі соціальні, групові й індивідуальні, зрушення. Загальна картина може видаватися прикро й звично маловтішною. Але всередині суспільства трансформації трохи більше, ніж за десять років зачепили його підставові підвалини; іще існує ностальгія за радянськими часами, але ніхто не хоче повернення до них. Іще буває нестерпно гірко за постійні українські потрапляння у халепу, за недовдоволеності і зречення, за непослідовність і вичікування, за катастрофи і бідне життя на багатих чорноземах, але кожний рік незалежності працює на одну спільну справу: ми дедалі більше відчуваємося громадянами України. І, власне, такий висновок опирається на результати соціологічних досліджень.

Для даного виступу обрана малодосліджена в українській соціології проблема: стан ідентифікаційних процесів, які відбуваються серед різних (у нашому випадку – трьох) поколінь українських громадян, які є мешканцями двох великих міст-центрів Західної та Східної України – Львова і Донецька. Спочатку буде розглянута структура соціальних ідентичностей цих трьох

покоління, а згодом – конкретні складники цієї структури, етнічні, регіональні та політичні ідентитети респондентів.

Загальна структура соціальної ідентичності трьох поколінь мешканців Львова і Донецька

Були виділені три поколінські групи респондентів (молодь – від 18 до 28 років, середнє покоління – від 29 до 49 років і старше покоління – від 50 років і більше). Перед кожним респондентом було поставлене завдання: обрати з представлених у питальнику позицій ідентифікації (загальним числом 29) такі, які дозволяють описати його якнайкраще. Наступна процедура передбачала звуження поля вибору до обрання лише однієї позиції ідентифікації. Одержані наслідки стосовно шести найопукліших для кожного покоління самоідентифікацій поміщені у табл. 1.

Таблиця 1.

Структура соціальних ідентичностей трьох поколінь мешканців Львова і Донецька (у %, станом на 1999 р.)

Поколінські групи	Львів		Донецьк	
	Позиції ідентифікації		Позиції ідентифікації	
Молодь	Українець	27.3%	Студент	19.4%
	Молодий	21.2%	Молодий	18.1%
	Жінка	12.1%	Чоловік	9.7%
	Львів'янин	6.1%	Інтелігент	6.9%
	Студент	6.1%	Безробітний	6.9%
	Демократ	4.5%	Жінка	4.2%
			Православний	4.2%
Середнє покоління	Українець	22.5%	Жінка	18.3%
	Жінка	14.4%	Чоловік	8.7%
	Робітник	6.7%	Робітник	7.7%
	Інтелігент	6.2%	Донецчанин	6.7%
	Львів'янин	5.3%	Інтелігент	5.8%
	Націоналіст	5.3%	Православний	4.8%
Старше покоління	Українець	25.5%	Пенсіонер	24.4%
	Робітник	9.7%	Бідний	7.3%
	Греко-католик	7.6%	Інтелігент	7.3%
	Жінка	6.9%	Робітник	4.7%
	Націоналіст	6.9%	Жінка	4.1%
	Пенсіонер	6.2%	Комуніст	4.1%
			Радянська людина	4.1%
			Українець	4.1%

Наведені у таблиці дані дозволяють зробити наступні припущення, окремо для кожного міста і для обох міст разом. Найхарактернішими особливостями сучасного процесу ідентифікації є наступні:

– ідентифікаційна система (модель) львів'ян є більш виробленою, сталою і гомогенною у порівнянні з нестійкою, мінливою і гетерогенною моделлю донеччан;

– зафіксовано виразне переважання етнічної ідентичності для усіх трьох поколінь у Львові і відмінні найважливіші ідентитети для різних поколінь у Донецьку; для останнього основні позиції ідентифікації респондентів пов'язані із демографічними (молодий, пенсіонер), гендерними (чоловік, жінка) і професійними (студент, робітник, інтелігент) аспектами, з їх різною вагою для різних поколінь;

– переважання гендерних і демографічних ідентитетів серед донеччан та їх представленість в ідентифікаційній системі львів'ян свідчать про тенденцію повернення населення до примордіалістських ідентифікацій (як сталих і певних) в умовах соціальних трансформацій і розповсюдженості стану аномії;

– якщо у Львові до найважливішої етнічної ідентифікації долучається політична із зміною преференцій від націоналістів (середнє і старше покоління) до демократів (молодь), то у Донецьку до найрозповсюдженішої професійної ідентифікації додається соціальна (для молоді – безробітний, для старшого покоління – бідний);

– і у Львові, і в Донецьку в списку найважливіших ідентитетів немає такого поняття, як “радянська людина” (за винятком незначного відсотка серед старшого покоління у Донецьку), а також ідентифікації себе з етнічною групою росіян;

– якщо у Львові культурна ідентифікація (з проявом у належності до греко-католиків) має значення передовсім для старшого покоління, то у Донецьку культурно-релігійні ідентитети присутні у двох поколінь: молодшого і середнього;

– регіональна ідентичність (донеччанин, львів'янин) не має такого значення для респондентів в обох містах, як це уявлялося раніше, на стадії вироблення робочих гіпотез.

У цілому я погоджуюся з висновками свого колеги В. Сусака, зробленого ним на підставі опрацювання матеріалів фокус-групових дискусій 2000–2001 рр. у Львові і Донецьку. На його думку, львів'яни в цілому утворюють статичніше соціальне

середовище, тоді як донеччани – *динамічніше*; свідченням цього є *вищий рівень міжгенераційних солідарностей у Львові і нижчий – у Донецьку*. Крім того, спостерігається своєрідна відірваність молодшої групи донеччан від старших поколінь в оцінці минулих і сучасних суспільно-політичних подій. Звідси можна висловити припущення, що відбувається поступове *зближення ідентифікаційних моделей* молодших поколінь Львова і Донецька при збереженні відмінностей між середніми і старшими поколіннями в обох містах. Спробуємо детальніше поглянути на одержані відповіді респондентів стосовно конкретних видів їхніх соціальних ідентичностей і визначити міру справедливості висловлених припущень.

Етнічна ідентичність представників різних генерацій львів'ян і донеччан

Аналіз одержаної соціологічної інформації свідчить про те, що такий складник соціальної ідентичності, як *етнічна*, порізненому представлений у генераційному середовищі Львова і Донецька. Для усіх трьох поколінь львів'ян ідентифікація себе з українцями є однаково сильною (найсильнішою – серед молоді). Далі, у Львові зафіксований *збіг*, за словами активної учасниці нашої дослідницької групи, д-ра О. Маланчук (університет Мічигану, США), *об'єктивної* — за паспортом і *суб'єктивної* — за власним означенням *етнічної ідентичності*, що є характерним для усіх трьох поколінь. У Донецьку ж об'єктивна етнічна ідентичність *не збігається* із суб'єктивною; утворюються наступні комбінації:

– для *молодшого покоління донеччан* суб'єктивна ідентифікація себе з українською етнічною групою відчутно переважає об'єктивно фіксований стан (52,5% молоді Донецька за паспортом є українцями і 68,2% суб'єктивно вважають себе такими; об'єктивно в Донецьку 44,1% опитаних були етнічними росіянами і лише 24,2% насправді відчували себе ними; прагнення ототожнити себе з “радянськими людьми” виявили тільки 1,5% опитаних молодих людей);

– *середнє і старше покоління* мало іншу структуру етнічної ідентифікації, що помітно відрізняє їх від власної молоді: близько 20% респондентів із цих двох вікових груп суб'єктивно ідентифікували себе не з власними етнічними групами

(українською чи російською), але з так званими “радянськими людьми”; водночас, у середній віковій групі донеччан питома вага тих, хто вважає себе українцем, переважає питому вагу українців за вподобаннями і власним вибором на 8,8%, що з точки зору соціології становить значущу величину. Із обох старших генерацій у Донецьку велика частка тих, хто офіційно належав до етнічних росіян, суб’єктивно обрала ідентифікацію з “радянськими людьми”.

Водночас, *мова* й надалі залишається етноподільним чинником, хоча у світлі вищенаведених даних і далі вдаватися до абсолютизації цього чинника навряд чи доцільно. Для 82,7% молодих донецьких респондентів рідною мовою була російська і водночас 68,2% опитаних суб’єктивно вважали себе українцями. Це на перший погляд парадоксальне явище внутрішньої розщепленості етнічної ідентичності молоді фактично є вагомим аргументом на користь тези про формування єдиної політичної нації в Україні, коли етнолінгвістичний аспект позбувається своєї попередньої важливості і є, радше, чинником політичної гри, аніж фактором розмежування на “своїх” та “чужих”.

Аналіз соціологічної інформації також засвідчує, що серед старшого покоління мешканців сходу країни до певної міри збереглися *елементи старої української ідентичності*: для 4,1% з них основною соціальною ідентичністю була етнічна українська; серед них у порівнянні із середньою генерацією донеччан також утричі вищий відсоток тих, для кого українська мова є рідною.

Отже, *етнічна ідентичність* мешканців Львова, незалежно від вікової категорії, є найміцнішою в системі їхніх загальних ідентифікацій – об’єктивних і суб’єктивних, а також етнолінгвістичних. Натомість покоління донеччан дуже відрізняються між собою в цьому плані: при прогресуючому послабленні ідентифікації з “радянськими людьми” саме молодь демонструє зростання суб’єктивної етнічної самоідентифікації з українцями як етнічною групою і громадянами України. У цій ситуації можна твердити, що з часом українська ідентичність навіть на східних теренах вийде на чільні позиції передовсім серед молоді і що ця тенденція набуватиме сили з кожним роком існування Української держави.

Що ж до так званої “*радянської*” ідентичності, то ситуація форсованого вибору між нею та *українською громадянською*

ідентичністю також дає аргументи на користь уже висловленої точки зору. Питання звучало наступним чином: “Коли Ви думаєте про себе сьогодні, чи Ви частіше вважаєте, що Ви є радянською людиною, чи частіше, що громадянином України?”. Відповіді наведені у табл. 2.

Таблиця 2.

Відповіді респондентів стосовно ідентифікації з певною етнічною чи соціальною групою (у %)

	Львів		Донецьк		Донецьк	
	Молод.	Серед.	Старш.	Молод.	Серед.	Старш.
Набагато частіше радянською людиною	3.1	3.8	4.0	9.2	31.7	34.9
Набагато частіше громадянином України	95.4	94.4	91.9	90.8	59.4	47.6
Однаково часто і радянською людиною, і громадянином України	1.5	1.9	4.0	-	8.9	17.5

І знову ж таки, можна говорити про формування ближчих переконань у *сенсі громадянства* між молоддю обох міст, що дає ґрунтовні підстави для оптимістичної візії майбутнього. Навіть середнє покоління Донецька є тепер прихильнішим до статусу громадянина України. Та й старше покоління донеччан наполовину складається з тих, хто ідентифікує себе з громадянами України скоріше, ніж із радянськими людьми. Ба більше, саме така ідентифікація серед людей старшого віку нині є найпоширенішою. Просто цікаво, на які твердження соціологів посиляється тоді М. Рябчук?

Уроком із проведених досліджень є необхідність введення до питальників такого ідентитету, як *“громадянин України”*. Можна припустити, що для мешканців Львова поняття “українець” і “громадянин України” виступатимуть як тотожні; натомість для мешканців Донецька пріоритетною буде українська громадянська ідентичність. Ці гіпотези потребують уважнішого соціологічного опрацювання.

Регіональна ідентичність поколінь

Одним з усталених стереотипів є переконання, що найсильнішою для населення різних частин України є їхня *регіональна ідентичність*, коли люди розглядають себе насамперед як мешканців певної місцевості чи регіону країни. За даними Центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова,

45,2% опитаних у 2000 р. зазначили, що вони вважають себе насамперед мешканцями конкретної місцевості, де проживають; 26,9% — насамперед мешканцями України в цілому і лише 12,1% — передовсім мешканцями певного регіону. Згідно з нашими дослідженнями, перший тип регіональної ідентичності (важливість мешкання у Львові чи Донецьку) перебуває серед шести найважливіших ідентичностей: у Львові – для молодшого і середнього поколінь, у Донецьку – лише для середнього покоління; але в обох генераційних середовищах відсоток, що обрав його як найважливіший чинник, коливався в межах 5,3–6,7%, тобто не був репрезентативним для більшості.

Однак присутність цього типу соціальної ідентичності в її загальній ієрархії змушує уважніше прислухатися до міркувань респондентів щодо *долі свого регіону*. Одне з питань анкети стосувалося визначення того, наскільки респонденти згодні з твердженням: *“Мій регіон має спільну долю з рештою України”*; відповіді вміщено у табл. 3.

Таблиця 3.

**Відповіді респондентів щодо твердження про єдність
долі їхнього регіону з рештою України (у %)**

	Львів		Донецьк		Донецьк	
	Молод.	Серед.	Старш.	Молод.	Серед.	Старш.
Погоджуюсь повністю або частково	90.7	96.6	92.4	80.2	90.6	86.6
Складно відповісти	3.1	1.4	1.4	4.2	0.9	7.8
Не погоджуюсь Частково або зовсім	6.2	1.9	6.3	15.5	8.4	5.6

Як і варто було очікувати, у Львові понад 90% опитаних (тобто абсолютна більшість) поділяє таке твердження. Та й у Донецьку більшість респондентів підтримали таку думку, хіба що модальність стверджувальних відповідей була трохи стриманішою, особливо серед молоді. Однак у Львові серед молоді відсоток позитивних відповідей був також нижчим порівняно з двома старшими віковими групами. У цілому те саме можна сказати й стосовно іншого твердження в цій же частині анкети (щоправда, з деякими нюансами), а саме: *“Не має значення, якою мовою люди розмовляють за умови, якщо вони підтримують Україну”*. Тут респонденти помінялись місцями: у Львові питома вага позитивних відповідей коливалася в межах 86,5–91,2% для всіх поколінь; у Донецьку ж це твердження здобуло абсолютну підтримку в межах 94,6–96,3% позитивних відповідей усіх вікових груп.

Однак наступне, більш контраверсійне твердження з політичним присмаком, засвідчує зниження рівня узгодженості населення обох міст, що показують дані табл. 4.

Таблиця 4.

**Відповіді респондентів щодо твердження
“Цілісність України є важливішою,
ніж потреби окремих регіонів” (у %)**

	Львів		Донецьк		Донецьк	
	Молод.	Серед.	Старш.	Молод.	Серед.	Старш.
Погоджуюсь повністю або частково	90.5	95.7	95.7	64.3	68.3	74.8
Складно відповісти	16	19	2.2	7.1	4.8	10.2
Не погоджуюсь частково або зовсім	2.3	2.4	2.2	28.5	26.9	15.0

Якщо для мешканців Львова характерною є майже суцільна підтримка цього твердження, то у Донецьку думки розділилися. Найприхильніше поставилися до цього твердження люди старшого віку; стверджувальні й заперечувальні відповіді ж молодшої і середньої генерації донеччан співвідносилися у пропорції приблизно 2:1 при переважанні питомої ваги заперечувальних відповідей серед молодих людей та їхніх батьків.

Утім, це стосується й інших тверджень з політичним забарвленням типу: “Мій регіон був би багатшим, якби не був частиною України” (див. табл. 5).

Таблиця 5.

**Відповіді респондентів стосовно твердження: “Мій регіон
був би багатшим, якби не був частиною України” (у %)**

	Львів		Донецьк		Донецьк	
	Молод.	Серед.	Старш.	Молод.	Серед.	Старш.
Погоджуюсь повністю або частково	14.5	14.0	12.3	16.5	34.9	28.8
Складно відповісти	9.7	4.5	3.6	17.9	12.6	15.6
Не погоджуюсь частково або зовсім	75.8	81.5	84.1	65.6	52.5	55.7

Отже, з мірою політизації тверджень поглиблюються відмінності в їх поцінуванні як у кожному місті, так і між поколіннями львів'ян та донеччан. Але в останньому випадку бачимо, що позитивні коннотації зближують молодих донеччан із молодими львів'янами, тоді як настанови середнього і старшого поколінь обох міст є досить відмінними.

У цілому ж можна сказати, що регіональні ідентичності, будучи відносно важливими для респондентів обох міст, є

значимими радше як політичний символ, ніж реальність високої політичної ваги; попри всі розбіжності і часткові розбіжності більшість опитаних незалежно від віку надає перевагу утриманню цілісності країни і збереженню України як єдиної політичної одиниці. Особливо це стосується молодого покоління і у Львові, і в Донецьку. Чи це є свідченням оригінальності “регіоналізму по-українськи”, чи, навпаки, йдеться про втрату значення регіоналізму як підставового складника старих політичних стереотипів або новомодних політичних ігор – має показати майбутнє. Як образно висловлюється мій колега Я. Грицак, “колотися” на дві частини Україна явно не збирається.

Політичні ідентичності поколінь у Львові і Донецьку

Але як тоді потрактувати дані соціологічних досліджень про *політичні ідентичності* і преференції мешканців Львова і Донецька, які, на перший погляд, видаються дуже відмінними, якщо не полярними? Політична ідентичність респондентів встановлювалася за відповідями на питання: *“Яка партія відображає Ваші інтереси краще, ніж інші?”*. Пам’ятаючи, що питання ставилося у 1999 р. і багато політичних гравців були з іншими, ніж тепер, іменами, все ж, подамо найузагальненіші тенденції на час опитування.

Для Львова *політична ідентичність* мала виразну скерованість на РУХи (костенківський та удовенківський), особливо серед середнього і старшого поколінь; львівська молодь більше ідентифікувала себе з реформаторами (РіП), частково партією влади (НДП – можливо, з причини наявності в її назві двох магічних прикметників: “народна” і “демократична”) та удовенківським РУХом. У політичній ідентичності кожного шостого представника середнього покоління також відображалися реформаторські настрої. Частина середнього і старшого покоління вважала, що їхні інтереси найкраще відображає Конгрес українських націоналістів. Отже, загальна картина політичних ідентичностей львів’ян мала вигляд близької або тотожної програмам політичних партій національно-демократичного спрямування для всіх поколінь із додатком тотожностей з поміркованими націоналістами серед середнього і старшого поколінь та з першістю програм демократів реформаторського спрямування серед молоді.

Натомість у Донецьку *політичні ідентичності* мали вигляд досить строкатий, невироблений, неусталений, за винятком двох третин представників старшого покоління, які чітко і давно ідентифікують себе з “лівими” (комуністами і соціалістами). Ті із середньої генерації донеччан, які взагалі виявили свої політичні ідентичності (бо серед них було найбільше респондентів, що взагалі не мали політичних ідентичностей як таких), також схилилися більше до лівиці. Але якщо серед старших за віком донеччан було 55,0% тих, хто ідентифікував себе з комуністами, то серед середнього покоління – вже лише 19,5%, а серед молодшого їх взагалі не виявилось. Отже, майбутнє для комуністів навіть на сході України є похмурим з огляду на поколінські політичні ідентифікації, особливо молоді. Також втрачає сенс традиційно-побутове ототожнення львів’ян із “бандерівцями” на сході, а донеччан – із “комуняками” на заході.

Це те, що стосується власне *політичних ідентичностей*. Далі йтиметься *про політичні преференції*, або надання переваг тому чи тому політичному явищу, події, сценарію. Торкнемося передовсім такого неоднозначного питання, як *взаємини з Росією*. Респондентів було запитано, що вони думають із приводу українсько-російського об’єднання, подібного до союзу Росії та Білорусі. Відповіді представлені у таблиці 6.

Таблиця 6.

**Відповіді на питання з приводу можливості
українсько-російського об’єднання, подібного
до союзу Росії та Білорусі (у %)**

	Львів		Донецьк		Донецьк	
	Молод	Серед.	Львів Старш.	Молод.	Серед.	Донецьк Старш.
Підтримую повністю або частково	7.5	4.7	9.3	32.8	54.3	68.0
Ні підтримую, ані Заперечую	21.2	17.5	8.0	40.3	27.2	14.4
Заперечую повністю або частково	71.2	77.9	82.6	27.2	18.5	17.6

Бачимо, що всі покоління львів’ян більшістю голосів заперечують ідею такого об’єднання, хоча серед середнього покоління і особливо молоді є досить тих, хто не визначився із цього питання. Натомість у Донецьку картина строкатіша. Понад половина представників середнього і старшого поколінь таку ідею підтримують; у середовищі донецької молоді

одностайності бракує. Серед останніх дещо переважають прибічники такого об'єднання, близько третини проти нього, кожний четвертий не визначився. Але вже на око помітний розрив між донецькою молоддю і представниками старших генерацій в оцінці можливостей створити союз із Росією.

Звернімося до іншого питання анкети, в якому міститься *перелік векторів політичного розвитку країни у майбутньому*. Респондентам пропонувалося обрати один із можливих варіантів розвитку України в майбутньому. Одержані результати представлені у таблиці 7.

Таблиця 7.

Ставлення до можливих напрямків майбутнього розвитку України (у %)

	Львів			Донецьк		
	Молод.	Серед.	Старш.	Молод.	Серед.	Старш.
Україна залишається повністю незалежною, позаблоковою державою	36.7	47.2	40.3	16.4	13.1	23.2
Україна стає частиною великого союзу, що включає Росію	~	2.1	3.7	26.9	41.4	58.5
	Львів			Донецьк		
	Молод.	Серед.	Старш.	Молод.	Серед.	Старш.
Україна стає частиною Європейської Спільноти	53.3	44.0	49.3	31.2	30.3	12.2
Україна стає частиною великого союзу, куди також входять країни Центральної і Східної Європи	8.3	6.7	6.0	25.4	16.2	6.1
Україна розпадається на декілька окремих держав	17	~	0.7	~	~	~

Із наведеної таблиці видно, що *одностайності в обранні можливого сценарію розвитку нема навіть у Львові*. Ідея незалежної позаблокової України підтримувалася у 1999 р. лише більшістю середнього покоління львів'ян; львівська (і донецька) молодь хоче, насамперед, до Європи; старші львів'яни віддавали перевагу європейському вибору або позаблоковому майбутньому незалежної України. У Донецьку настрої не менш строкаті: молодь прагне вступу країни до ЄС, середнє і старше покоління – передусім до великого союзу, який включатиме Росію. Але в усіх поколінських групах були прибічники й інших, інколи полярних варіантів. Що ж об'єднує усі покоління і у Львові, і в Донецьку, то це заперечення найменшої можливості розпаду

України на декілька окремих держав. Знову маємо справу зі специфічним “регіоналізмом по-українськи”, де ціла Україна чи то вступає до союзу з іншими країнами, чи розвивається надалі незалежно, – але Україна неподільна, виборена віками. І ця строкатість політичних преференцій може вважатися нормальним явищем для посттоталітарних країн. Тому, вживаючи арифметичні підрахунки М. Рябчука, можна говорити про *“вісім Донецьків”* і *“чотири Львова”* з подальшою екстраполяцією цих арифметичних викладок на всю Україну, де цифри зростатимуть у геометричній прогресії.

І ще одне зауваження з приводу табл. 7. Насправді прибічників незалежності України було значно більше, ніж зафіксовано у цій таблиці. Бо *прихильниками незалежності* країни можна цілком вважати тих, хто висловився за входження до Європейської Спільноти, де кожний її член виступає суверенною в політичному плані одиницею – на відміну від об’єднань за участю Росії, де на подібний статус може розраховувати лише політично наївна людина. Відтак львів’яни в усіх вікових категоріях підтримували, насамперед, ідею незалежності України, а вже потім – чи позаблоковий шлях розвитку, чи дрейф до Європи. Та навіть у Донецьку при такому потрактуванні одержаних відповідей майже половина представників молоді і покоління середнього віку були солідарними із львів’янами; що ж до старшого покоління донеччан, то позиція понад половини їх репрезентантів, втілена у гаслі “Назад, до Москви”, цілком зрозуміла з огляду на історичне минуле і цілком оптимістичний вигляд має з огляду на майбутнє.

То як можемо поцінувати *політичні ідентичності і політичні преференції* у Львові і Донецьку в цілому? Тут слід згадати, мабуть, про один добрий термін західної соціології – *опуклість (salience)*, який часто використовується, власне, в студіях ідентичностей. Він вживається тоді, коли доводиться робити інтерпретації одержаних соціологічних даних стосовно структури ідентичностей, місця і ваги кожної з них у цій загальній структурі. Стосовно політичних ідентичностей можна твердити, що вони не мають виразної опуклості для населення обох міст, особливо для донеччан, які, в більшості своїй, перебувають нині у пошуках власної ідентичності й не шукають особливо наполегливо у сфері політики. У загальній ієрархії ідентичностей політична з’являється лише серед старшої генерації (“комуніст”) і має підтримку лише 4,1% опитаних. У

Львові політична ідентичність виразніша у порівнянні з Донецьком, але також мало опукла у своїй значущості для усіх трьох поколінь (ідентифікації з “демократом” чи “націоналістом” отримали лише від 4,5 до 6,9% голосів респондентів). Тому політичні преференції будь-якого гатунку мають в обох містах значення скоріше політико-емоційних побажань, від яких до реальної, масової, зорганізованої політичної дії пролягає величезна відстань. До того ж, будучи переважно явищем емоційної сфери, преференції такого гатунку є високою мірою ситуативні: із зміною політичної ситуації змінюватимуться й вони.

Загальні висновки з проведених соціологічних досліджень можна сформулювати у такий спосіб. Ідентифікаційна система\модель усіх трьох поколінь у Львові є досить сталою, виробленою, цілісною, з виразним переважанням етнічної ідентичності. Сукупність ідентифікацій донеччан є більш розпорошеною, мінливою, “дрейфуючою”. У напрямку від старшого покоління до молодшого в ній посилюються так звані громадянська ідентичність у поєднанні з активними пошуками свого соціально-професійного статусу. Втрачають свою вагу політичні ідентичності; з верхньої частини ідентифікаційної моделі донеччан зникли такі ідентитети, як “радянська людина” і “росіянин”. Помітними в обох системах\моделях є демографічні та гендерні примордіалістські ідентичності, що є звичайним явищем для перехідного періоду і стану суспільної аномії. Дедалі виразніше простежується тенденція до творення подібного (схожого) ідентифікаційного простору для молодого покоління обох міст; у деяких випадках позиції молодих львів’ян і донеччан є ближчими, ніж усіх трьох поколінь у Донецьку. По мірі зменшення віку респондентів ідентифікаційна модель середнього покоління у Донецьку має тяжіння до наближення до ідентифікаційної моделі молоді. Зведені разом, ці тенденції можна потрактувати як свідчення підставового зближення регіонів, але із збереженням певної різноманітності. Вживаючи означення одного із засновників соціології Г. Спенсера, можна висловитися й таким чином: відбувається перехід від стану невизначеної однорідності радянських часів до стану визначеної зв’язаної цілісної різнорідності часів формування української держави та української політичної нації. І оскільки всі ці (та інші, не описані тут) процеси є динамічними, посилюється потреба в їх постійному супроводі з боку соціологів.